

PRŮVODCE TVORBOU DOKUMENTŮ



Jiří Rybička
Petra Čáčková
Jan Přichystal

Nakladatelství
Martin Stříž

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Rybička, Jiří

Průvodce tvorbou dokumentů / Jiří Rybička, Petra Čačková,
Jan Přichystal. – 1. vyd. – Bučovice : Martin Stříž, 2011

ISBN 978-80-87106-43-3

003.056:004 * 004.9:655.2

- psaní na počítači
- počítačová typografie
- příručky

004.9 – Speciální počítačové metody. Počítačová grafika [23]

© Jiří Rybička, Petra Čačková, Jan Přichystal
Nakladatelství Martin Stříž, 2011
ISBN 978-80-87106-43-3

Obsah

1	Úvod	9
1.1	Co v knize najdete	10
1.2	Co v knize nenajdete	11
 ČÁST I: Jak na dokumenty		13
2	Písmo	15
2.1	Strojopis	18
2.2	Knižní sazba	19
2.3	Knižní písmo	20
2.4	Písmové řezy	24
2.5	Písmové stupně	24
3	Jednotky a měření	28
4	Mezery	32
5	Speciální znaky	36
6	Odstavcová sazba	39
6.1	Zarovnání odstavce	41
6.2	Šíře sazby	42
6.3	Optické odlišení odstavců	43
6.4	Řádkování	45
7	Pořadová sazba	46
8	Tabulky	48
9	Sazba matematiky	52
10	Obrázky	56
11	Stránky	62

12 Typy dokumentů a jejich části	65
12.1 Části knihy	66
12.2 Kolik toho máme	70
13 Bibliografické citace	73
13.1 Základní principy vytváření citací	77
13.2 Prvky bibliografických citací	77
13.3 Metody citace	78
14 Pravopis, pravidla, poopravení	81
14.1 Korektoři a korektury	81
14.2 Vyznačení korektur	83
14.3 Ukázka překlepů	84
15 Autoškola pro tvorbu dokumentů	85
15.1 Kouzlo strukturní značky	86
16 Programy pro zpracování textů	93
16.1 Naši představitelé	97
16.2 Co je u programů nejdůležitější	98
17 Co za nás udělá počítač	109
18 Souborové formáty	112
 ČÁST II: Zásobárna	 117
 19 Základní pravidla sazby a jejich realizace	 119
19.1 Základní pravidla sazby – všeobecně	120
19.2 Řez, velikost a rod písma	121
19.3 Mezislovní mezery	124
19.4 Nezlomitelná mezera	127
19.5 Pevná mezera	129
19.6 Pružná mezera	129
19.7 Volné řádky, sazba na prapor	130

19.8 Úprava mezislovních mezer	132
19.9 Vyrovnávání sazby	132
19.10 Prokládání sazby	133
19.11 Řádková zarážka a východový řádek	134
19.12 Zarážení sazby	135
19.13 Vyznačování	136
19.14 Prostrkávání sazby	137
19.15 Slitky (ligatury)	138
19.16 Pravopis	139
19.17 Dělení slov	140
19.18 Vkládání symbolů do textu	142
19.19 Rozdělovník, spojovník (divis)	143
19.20 Předložky	145
19.21 Interpunkční znaménka	145
19.22 Odsuvník (apostrof)	146
19.23 Pomlčka	147
19.24 Znak minus	148
19.25 Uvozovky a závorky	149
19.26 Zkratky a zkratková tečka	151
19.27 Opakování výrazu v dalším řádku	151
19.28 Čísla – vyjádření	152
19.29 Pořadí označené písmeny a číslý	160
19.30 Datum	161
19.31 Časové údaje	162
19.32 Míry, váhy atd.	163
19.33 Matematické a chemické značky	164
19.34 Procento, promile	169
19.35 Stupeň	170
19.36 Lomítko	172
19.37 Značka §	172
19.38 Značka & (et)	173

19.39 Hvězdička a křížek	173
19.40 Značka rovná se (=)	174
19.41 Tři tečky (výpustek)	174
19.42 Umístění částí a náležitostí publikací	175
19.43 Stránkový a řádkový rejstřík	178
19.44 Stránkový zlom	179
19.45 Záhloví	180
19.46 Stránkové číslo (paginace)	182
19.47 Titulky	182
19.48 Obrázky a popisky k obrázkům	185
19.49 Poznámky pod čarou	186
19.50 Marginálie čili poznámky na okraji	188
19.51 Jmenný a věcný rejstřík (index)	189
19.52 Křížové odkazy v textu	190
19.53 Literatura, seznam obrázků a tabulek	191
19.54 Iniciálky	192
19.55 Pořadová sazba	193
19.56 Tabulková sazba	195
19.57 Formát papíru	200
19.58 Obrazec sazby	201
19.59 Archová značka, ořezová značka	202
19.60 Hřbetní značky	203
19.61 Sdílení dokumentu a spolupráce autorů	204
19.62 Počítání rozsahu dokumentu	205
20 Ach, ty pojmy...	207
21 Literatura aneb Co číst dál	215
22 Rejstřík	217

1

Úvod

*Motto:
Na každou otázku
existuje jednoduchá,
snadno pochopitelná,
nesprávná odpověď.
(Z Murphyho zákonů)*

„Práce s dokumentem na počítači – to přece umí každý...“
Ano, to je velmi rozšířený názor. Skutečně takzvaně „každý“
to totiž potřebuje, takže se s tím musel nějak setkat, utkat
a alespoň zdánlivě zvítězit.

Charakteristickým rysem současné doby je chaos spočívající
ve velké převaze nabídky. Chci udělat X, nabízí se mi
třeba patnáct možností, jen si vybrat... Nikdo nám obvykle
nediktuje, která z těch nabízených možností je ta správná –
máme přece svobodu. Jak ovšem řekl G. B. Shaw: „Svoboda
znamená odpovědnost. To je důvod, proč se jí většina z nás
obává.“ Správné a odpovědné rozhodnutí, kterou nabíže-
nou možnost si vybrat, tedy spočívá především v poznání
principů a souvislostí, což může být někdy dost zdlouhavé
a náročné.

*Jak a čím zpracovávat
dokumenty? To je, oč tu
běží...*

Vezměme například jednoduchou situaci – jdeme si koupit
chléb s máslem. Zjistíme, že v prodejně je deset druhů
chleba a osm druhů másla. Rozhodnutí? Vezmeme to od
nejrychlejších po nejdůkladnější:

1. náhodně (vezmu první chléb zleva a první máslo zpra-
va),
2. podle okamžité chuti (dnes si vezmu kukuřičný),
3. podle doporučení kamaráda („včera jsem koupil sluneč-
nicový a moc mi chutnal“),
4. podle zvolených kritérií (vezmu nejlevnější),

5. podle pečlivé vlastní analýzy (už půl roku střídavě kupuji všechny druhy a zjišťuji, který je nejlepší),
6. podle profesionální analýzy (čtu podrobně a soustavně časopis Test).

Čím víc nám na výsledku záleží, tím se přikláníme k důkladnějším metodám, ale ne vždy můžeme vše aplikovat (například volba životního partnera podle bodu 1 je hodně riskantní, ale časopis Test mi taky nepomůže).

Vraťme se k tvorbě dokumentů na počítači a zkusme si představit, že stojíme před volbou vhodného programu pro zpracování požadovaného dokumentu. Aplikujme uvedené možnosti:

1. Náhodný výběr (třeba... Poznámkový blok) – riskujeme, že v náhodně zvoleném programu nebude k dispozici funkce, kterou budeme potřebovat.
2. Podle okamžité nálady (dnes mám chuť na něco opravdu barevného) – opět problém z bodu jedna.
3. Podle doporučení (kamarádovi prý chutnal InDesign...) – nemusí ovšem chutnat nám.
4. Podle zvolených kritérií (stejně všechno mastím ve Wordu) – to může fungovat, ale určitě se shodneme, že to nemusí být nejefektivnější řešení.
5. Podle pečlivé vlastní analýzy – pokud máte několik let času.
6. Podle profesionální analýzy (časopis Test sice nepomůže, ale od toho je tu náš Průvodce!).

Pokud jste dospěli k závěru, že volba 6 je zajímavá a není špatné se občas něco dozvědět i tam, kde „zas o tak moc nejde“ nebo kde „to přece nějak umíme“, pak máme společnou cestu – pojďme na ni tedy společně vykročit.

1.1 Co v knize najdete

na okraji upozorníme
na důležité pojmy...

Celý text Průvodce je rozčleněn do dvou hlavních částí. V první části se zabýváme různými postupy a možnostmi při tvorbě dokumentů, snažíme se o určitý nadhled, někde ukazujeme osvědčené a fungující prvky pro jejich efektivní

zpracování, ale také různá úskalí a temná zákoutí, do nichž se může nebohý nepoučený tvůrce dostat. Využíváme přitom letitých zkušeností s mnoha dokumenty, které jsme vytvářeli sami nebo které vytvářela dlouhá řada našich kolegů a studentů.

*... nebo uvedeme
zajímavosti a doplňky*

Část druhá slouží jako zásobárna potřebných podrobnějších informací, vychází z různých norem, doporučení, předpisů a typografických učebnic a budeme se na ni odkazovat jako na doplněk. Část obsahuje i slovníček pojmů, seznam použité a doporučené literatury a rejstřík. Není-li zde uvedená informace zcela vyčerpávající, může dychtivý čtenář použít odkazy na další zdroje, a to by v tom byl čert, aby to už nestačilo...

zásobárna

V textu jsou občas umístěny otázky podporující čtenářovu pozornost. Jsou označeny otazníkem na okraji. Nesnažíme se dělat nějaké testy pochopení vykládané látky, spíše klademe náměty k vlastnímu zamyšlení a sami předkládáme naši verzi řešení, která je umístěna přímo u otázky (čtenář nemusí alespoň listovat, pokud ho naše řešení zajímá). Řešení je označeno vykřičníkem na okraji.

?

!

Okrajovými poznámkami chceme zpřehlednit text a usnadnit vyhledávání důležitých nebo zajímavých částí, pojmů, principů.

1.2 Co v knize nenajdete

Počítačová typografie a příbuzné obory tvoří v dnešní době velmi rozsáhlé oblasti, které se zcela určitě nedají obsáhnout v jedné publikaci. Lze říci, že mnoho podrobností v této knize není a ani jsme se nesnažili sem všechno umístit, abychom udrželi určitý přijatelný rozsah. Průvodce má za úkol vysvětlit cestu, po které je vhodné se vydat, pak je potřeba sáhnout po nějaké rozsáhlejší a podrobnější typografické učebnici, příručce počítačové grafiky atd.

22

Rejstřík

A

abstrakt, 67
 Adobe InDesign CS4, 99
 antikva, 20
 ~ dynamická, 20
 ~ přechodová, 21
 ~ statická, 21
 apostrof, 146
 autorský arch (AA), 70, 205

B

bod
 ~ typografický, 28

C

cicero, 28
 citace
 ~ bibliografická, 74
 ~ číslované odkazy, 79
 ~ Harvardský systém, 78
 ~ průběžné poznámky, 79

Č

čas, 162
 čísla, 153
 ~ desetinná, 153
 ~ peněžní částky, 156
 ~ PSČ, 154
 ~ s jednotkami, 156
 ~ telefonní, 154
 číslice
 ~ minuskové, 155
 ~ římské, 158
 ~ verzálkové, 155
 číslování, 110
 ČSN 88 0410, 83
 ČSN ISO 31-0, 163
 ČSN ISO 31-11, 167
 ČSN ISO 690, 75, 191
 čtverčík, 30

D

datum, 161
 dělení
 ~ matematika, 167
 dělení slov, 140
 design dokumentu, 87
 doslov, 68
 duktus, 24

E

exponent, 169

F

folio, 62
 formát
 ~ binární, 112
 ~ otevřený, 113
 ~ souborový, 112
 ~ textový, 112
 ~ uzavřený, 113
 ~ XML, 112
 formát papíru, 200

G

grafika, 56

I

index, 164, 169
 iniciálky, 192
 interpunkce, 145, 150, 151
 ISBN, 66, 76
 ISMN, 76
 ISSN, 76

J

jednotky, 166
 ~ matematické, 156
 ~ měrné, 156
 ~ typografické, 28

K

kapitálky, 136
 kapitola, 68
 klíčové slovo, 67
 knihtisk, 17
 korektor, 82
 korektura, 82
 křížový odkaz, 190
 kurzíva, 136

L

lámání, 120
 $\LaTeX$ / $\XeTeX$, 99
 ligatura, viz slitek, 138
 literatura, 175

M

marginálie, 64, 188
 matematická funkce, 166
 matematický režim, 149, 167
 matematika
 ~ textová, 53
 ~ vysazená, 53
 měrné jednotky, 163
 mezera, 32
 ~ Adobe InDesign CS4, 126
 ~ MS Word 2010, 126
 ~ $\LaTeX$ / $\XeTeX$, 127
 ~ čtverčiková, 33
 ~ čtvrtinová, 33
 ~ figurální, 33, 155
 ~ mezislovní, 32, 124
 ~ ~ velikost, 125
 ~ nezlomitelná, 33, 127, 155, 157
 ~ ~ použití, 128
 ~ pevná, 127, 129
 ~ pohlcování, 32
 ~ pružná, 129
 ~ půlčtverčiková, 33
 ~ zúžená, 33, 162
 mezititul, 175
 motto, 67
 MS Word 2010, 98
 MS Word
 ~ motiv, 121
 ~ oddíl, 176

N

nadpis, 110
 normostrana (ns), 205

O

obálka
 ~ knižní, 66
 obrazec sazby, 201
 obrázek, 56
 ~ číslování, 60
 ~ popis, 60, 185
 ~ rastrování, 58
 ~ rozlišení, 58
 ~ umístění, 185
 obsah
 ~ publikace, 67, 175
 odsazení
 ~ vertikální, 44
 odstavec, 39
 ~ algoritmus best-fit, 126
 ~ algoritmus optimum-fit, 126
 ~ odlišení, 43
 ~ okraj, 136
 ~ východový řádek, 134
 ~ zarážka, 43, 109, 134, 189
 ~ zarovnání, 41
 ~ ~ do bloku, 130
 ~ ~ na střed, 131
 ~ ~ vlevo, 131
 ~ ~ vpravo, 131
 opakování výrazu, 151
 operátor, 166

P

paginace, 62, 182
 patitula, 66, 175
 peněžní částky, 156
 pica, 28
 písmo, 15
 ~ akcidenční, 22
 ~ grotesk, 21
 ~ historie, 15
 ~ klasifikace, 122
 ~ knižní, 19
 ~ kombinace, 122
 ~ počítačové, 122
 ~ ~ dostupnost, 123
 ~ ~ chyby, 122
 ~ polotučné, 136
 ~ rodina, 121
 ~ řez, 24, 121
 ~ stín, 20
 ~ strojopisné, 19
 ~ stupeň, 24, 29, 121
 ~ tučné, 136
 ~ velikost, 121
 ~ vyznačovací, 136
 ~ základní, 122
 ~ ~ $\LaTeX$ / $\XeTeX$, 124

podtržení, 136
 pomlčka, 30, 147, 151
 pořadí, 160
 poznámka
 ~ autorská, 87, 88
 poznámka pod čarou, 64, 186
 pravopis, 81, 139
 ~ kontrola, 82
 proklad, 133
 ~ řádkový, 45
 protititul, 66, 175
 předložky, 145
 předmluva, 68, 175
 předsádka, 66
 překlepy, 82
 příkaz
 ~ $\TeX$, 106
 přílohy, 69
 psací stroj, 17

R

rejstřík, 69
 ~ jmenný a věcný, 175, 189
 ~ obchodní, 69
 ~ řádkový, 63, 178
 ~ stránkový, 63, 178
 ~ trestní, 69
 ~ varhanní, 69
 resumé, 68
 rozdělovník, 143
 rozsah dokumentu, 205

Ř

řádkování, 45, 134
 řeka, 32, 125

S

sazba
 ~ dílová, 120
 ~ hladká, 120
 ~ chemická, 168
 ~ kerning, 132
 ~ kovová, 20
 ~ matematická, 164
 ~ na prapor, 130
 ~ odchylka od pravidel, 120
 ~ pořadová, 46, 193
 ~ pravidla, 120
 ~ prostrkávání, 137
 ~ tabulková, 195
 ~ veličiny, 164
 ~ zarážení, 135
 sazební obrazec, 201
 serif, 20

seznam, 46, 160
 ~ číslovaný, 47
 ~ literatury, 69, 191
 ~ nečíslovaný, 47
 ~ obrázků, 67, 175, 191
 ~ pojmů, 69
 ~ tabulek, 67, 191
 ~ zkratek, 69
 slitek, 138
 ~ zlomkový, 158
 souhrn, 68
 speciální znaky, 36
 spojovník, 143
 strana
 ~ normalizovaná, 70
 stránka, 62
 ~ číslo, 182
 ~ pata, 62
 ~ střed
 ~ ~ geometrický, 63
 ~ ~ optický, 63
 ~ zarážka, 179
 ~ zlom, 179
 styl
 ~ $\LaTeX$ / $X_{\text{d}}\TeX$, 106, 121
 ~ formátovací, 100
 ~ hierarchie, 102
 ~ návaznost, 101
 ~ objektový, 105, 121
 ~ odstavcový, 100, 121
 ~ seznamový, 101
 ~ tabulkový, 101
 ~ vnořený, 105
 ~ znakový, 100, 121
 symbol, 36, 142
 ~ =, 174
 ~ &, 173
 ~ hvězdička (*), 173
 ~ křížek (†), 173
 ~ lomítko, 172
 ~ minus, 148
 ~ paragraf (§), 172
 ~ procento, 169
 ~ promile, 169
 ~ stupeň, 170
 ~ výpustek (...), 174

Š

šablona dokumentu, 103

T

tabulka, 48, 195
 ~ číslice, 155
 ~ hlavička, 196

~ ~ opakování, 197
~ linka, 49, 195
~ otevřená, 195
~ písmo, 196
~ popisek, 197
~ struktura, 195
~ světlo, 195
~ umístění, 197
~ uzavřená, 195
~ zarovnání, 196
~ zarovnání čísel, 153
tiráž, 70, 175
titul
~ hlavní, 66, 175
titulek (nadpis), 182

Ú

účaří, 45, 178
úvod, 68, 175
uvozovky, 149
~ francouzské, 150

V

vakát, 62, 68
věnování, 175

verzálky, 136
výčet, 160
vydavatelský arch (VA), 71
vydavatelský záznam, 66, 175
vyznačování, 136
vzor
~ stránkový, 105, 176

W

WYSIWYG, 93

Z

záhlaví
~ neživé, 62, 180
~ živé, 62, 180
závorky, 149
zdrojový text, 96
zkratka, 151
zlom stránky, 179
zlomky, 158
značka
~ formátovací
~ ~ strukturní, 89, 100, 104, 120
~ ~ vizuální, 120
~ korekturní, 83

Československé sdružení uživatelů T_EXu – ČSTUG

ČSTUG je občanské sdružení. Jeho členové se svým členstvím hlásí k poslání sdružení, jímž je podpora kvalitní typografie a programového vybavení pro ni, zejména sázecího systému T_EX a příbuzných programů. Stanovy najdete na <http://http.cstug.cz/stanovy/index.html> nebo Vám budou na požádání zaslány.

Členům sdružení se rozesílá tištěný Zpravodaj – čtvrtletník (průměrně 64 stran A5) zaměřený na T_EX a na jeho specifika v českém a slovenském prostředí a na aspekty kvalitní typografie postavené na příbuzných systémech. Pro informování členů o aktuálních akcích se používá elektronický list členů majících přístup k Internetu.

Členové mají slevy na publikace vydávané nebo dotované sdružením, slevy na akcích a školeních pořádaných sdružením. Členstvím tedy podporujete publikační činnost autorů literatury o systému T_EX.

Členství ve sdružení je individuální a kolektivní (organizace). Minimální výše členských příspěvků individuálních členů (v roce 2011) je za kalendářní rok 300 Kč (12 eur), pro studenty je spodní hranice 200 Kč (8 eur). Kolektivní členství (s nárokem na 5 ks Zpravodaje a dalšími výhodami) přijde na 2000 Kč, základní a střední školy platí 650 Kč. Aktuální hodnoty členských příspěvků na běžný rok můžete též najít na webové stránce sdružení <http://www.cstug.cz/>.

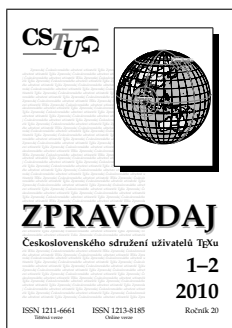
- Jak se stanu členem ČSTUG?

Přihlášku můžete poslat na e-mail cstug@cstug.cz nebo pozemní poštou na adresu ČSTUG, c/o ČVUT FEL, Technická 2, 166 27 Praha 6.

Pokud máte přístup k Internetu, můžete se přihlásit také elektronicky pomocí formuláře na WWW, na který se dostanete z domovské stránky ČSTUG <http://www.cstug.cz/>.

- Jak si objednáím publikace vydávané sdružením ČSTUG nebo další literaturu týkající se systému T_EX?

Objednávat můžete na adrese bookorders@cstug.cz. Je zde možno objednávat domácí i zahraniční $\TeX$ ovou literaturu a také starší čísla Zpravodaje, pokud nejsou rozebrána. Členové ζ TUG mají nárok na členskou slevu, která činí desítky procent.



Zpravodaj sdružení uživatelů $\TeX$ u, ISSN tištěné verze 1211-6661, ISSN elektronické verze 1213-8185, zveřejňuje původní články zaměřené na typografický systém $\TeX$, fonty, typografii obecně apod. Zabývá se též možností publikování ve více formátech i automatickým publikováním z databází. Od roku 2009 je zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice, schválený Radou pro výzkum, vývoj a inovace. V minulých číslech vyšly mimo jiné tyto články:

1-2/2010, Martin Budaj: Divide et impera: program find-hyph.

1-2/2010, Herbert Voß: Současný vývoj a novinky v balíčcích PStricks.

1-2/2010, Klaas Bals, Tony Graham: Požadavky na XSL-FO verze 2.0.

3/2009, Jan Šustek: Sazba odstavců do textových oblastí.

4/2008, Vít Zýka: Příprava dokumentů pro formátování.

4/2008, Petr Březina: Zrcadlová sazba a Sazba trojjazyčné knihy.

3/2008, Petr Olšák: DocBy. $\TeX$ – dokumentování zdrojových textů $\TeX$ em.

3/2008, Petr Sojka, Michal Růžička: Publikování z jednoho zdroje v odlišných formátech pro různá výstupní zařízení.

1-2/2008, Karel Píška: Testování LM-fontů s ohledem na českou a slovenskou sazbu.

1-2/2008, Roman Plch, Petra Šarmanová: Interaktivní 3D grafika v HTML a PDF dokumentech.

2/2007, Robert Mařík: Vkládání JavaScriptů pdf $\TeX$ em prakticky.

Obsahy všech čísel Zpravodaje včetně dalších informací najdete na internetu na stránkách <http://bulletin.cstug.cz/>.

Průvodce tvorbou dokumentů

doc. Ing. Jiří Rybička, Dr.

Ing. Petra Čáčková, Ph.D.

Ing. Jan Přichystal, Ph.D.

Sazba Jiří Rybička systémem $\text{\LaTeX}$

Tisk Těšínské papírny, s. r. o.

Bezručova 212/17, 737 01 Český Těšín

Nakladatelství Martin Stříž, Bučovice

www.striz.cz

1. vydání, 2011

ISBN 978-80-87106-43-3